

ДІАЛОГ-КОНФЛІКТ: СТРАТЕГІЇ РОЗГОРТАННЯ Й ЗАХИСТУ

Стаття присвячена розгляду особливостей вербальної взаємодії конфліктного характеру, виявленню основних лексичних рис діалогу-конфлікту і тактик конфліктної взаємодії. Розглянуто стратегії взаємодії комунікантів у ситуації 'звинувачення — виправдання' під час судових процесів й у повсякденному спілкуванні.

За допомогою мови людина реалізує найрізноманітніші дії: виражає емоції, видає накази, проказує молитви, повідомляє про нещасний випадок, тощо. Мова містить у собі невичерпні ресурси, застосування яких залежить від конкретної ситуації спілкування, від мотивів комунікантів, від їх особистих якостей. "Уявити мову — значить уявити форму життя", — справедливо вважає Людвиг Вітгенштейн [1:10], маючи на увазі те, що користування мовою й виконання певних дій нероздільні. Сучасні лінгвісти називають це явище спорідненістю семантичного і прагматичного аспектів значення мовних одиниць. Як зазначає І.П. Сусов, ці аспекти існують не просто як окремі рівні, вони є різними сторонами одного й того ж явища, яке вивчається з різних точок зору [2:12].

Ряд вчених (де Соссюр; Харріс; Макаров; Аристов) користуються шаховою термінологією для опису мовних явищ [3]. Подібно до гравців у шахи, співрозмовники використовують певні тактики для досягнення своїх стратегічних цілей (задовільнити прохання чи запитання, переконати партнера і т.ін.). Перемога над партнером у шахах відповідає досягненню комунікативної цілі, поразка — комунікативній невдачі, нічия — частковому досягненню комунікативної цілі при взаємному компромісі. Крім того, деякі позначення одиниць і категорій аналізу дискурсу відображають шахову термінологію: дебют і ендшпіль; ініціативна й фінальна фази спілкування; шахова ініціатива; комунікативна ініціатива; атака й захист; ініціативний і реактивний ходи і т.д. Подібна аналогія свідчить про певну тенденцію у розвитку мовознавства — від структурної лінгвістики до лінгвістики діяльнісної, у центрі уваги якої знаходиться людина, її потреби, мотиви, цілі, наміри, сподівання, її практичні й комунікативні дії, комунікативні ситуації, у яких мовець займає позицію або ініціатора й лідера, або виконавця ролей "другого" плану.

В залежності від цілей комунікантів, їх зацікавленості у темі, що дискутується, їхня вербальна взаємодія може носити дружній або конфліктний характер. Які ж ознаки сигналізують про переростання діалогу у конфліктний, і які риси притаманні діалогу-конфлікту?

Репліки у діалозі, як відомо, є взаємозумовленими за принципом "стимул — реакція". Метою репліки-стимулу є отримання не просто будь-якої реакції, а певної, очікуваної реакції. Очікувана репліка-реакція, яка дотримується 'сценарію', запропонованого у стимульній репліці, є **бажаною**, реакція протилежного характеру є **небажаною** (preferred and dispreferred next actions, за А. Померанц, [4:63]). Учасники діалогу-співпраці (або дружньої взаємодії) надають перевагу бажаним реплікам. Діалог-конфлікт характеризується орієнтацією комунікантів на небажані репліки.

Зазначимо, що бажаність певної реакції формує контекст. Так, репліка згоди не завжди є бажаною: у випадку, коли мовець наговорює на себе, бажаною реакцією буде непогодження.

Небажане непогодження з реплікою-стимулом, як правило, призводить до наполегливих спроб досягти згоди і, таким чином, запускає механізм конфліктності. Непогодження набуває дедалі більш експліцитного вираження. Комуніканти позбавляють один одного підстав сподіватися на досягнення консенсусу.

(1) "Cheryl, dammit, can't you keep those kids quiet?" — "They may be twins, but they are separate people, Hank. They wake up at different times, they get hungry at different times, they get wet —"

"You don't have to tell **me**, for God's sake. How the hell am I supposed to study with this infernal racket?"

"And you don't have to shout, Hank." — "Oh, wonderful," he replied sardonically, "you can tell **me** to shut up, but you can't quiet two lousy little babies." — "Is that a way to refer to your children?" — "Oh, get off my back, willya?" He stood up, clapped his book shut, picked up his notes, and grabbed his coat.

"Where are you going?" — Cheryl pleaded. "Someplace quiet — the library. I've gotta learn every tiny detail of Physical Examination by tomorrow." — "Try examining your head while you're at it," — she called after him. But her words were drowned out by the slamming of the door (E.Segal).

Наведений уривок є типовим прикладом діалогу-конфлікту: реакція Шеріл на першу стимульну репліку розглядається Хенком як небажана, він (Хенк) намагається примусити дружину погодитися з ним, але досягає протилежного результату. Жодна зі сторін вже не бажає згоди, навпаки, незгода акцентується, і на неї орієнтуються обидва опоненти. Крім того, кожен з комунікантів починає розвивати власну тему і нав'язувати її іншій стороні (в той час, як у щоденному спілкуванні комуніканти звичайно узгоджено розвивають теми розмови).

Даний приклад ілюструє також основні лексичні особливості діалогу-конфлікту:

- присутність незакінчених, перерваних реплік (...they get wet —);
- вживання оцінної лексики (lousy, infernal racket, wonderful);
- вживання прагматично транспонованих типів речень: квеситив→директив (...can't you keep those kids quiet?), квеситив→констатив (How... am I supposed to study in this infernal racket?), констатив→директив (You don't have to shout...).

До того ж взаємодії конфліктного характеру притаманне прагнення домінування. Домінування у діалозі відображається у кількості часу, протягом якого сильніша сторона утримує мовленнєву ініціативу:

(2) "Please, Suzie?" — "You made a fool of me." — "What?" — "I know when I got to your room you had someone there already. That wasn't very gallant of you, Barney. You should at least take a break — like a fighter

between rounds." – "But you don't understand, it was only Laura." – What do you mean 'only'? You had a beautiful girl in your room when you were supposed to be waiting for me." – "Please, Suzie, how many times do I have to tell you she's just a friend?" (E.Segal)

Розглянувши риси, притаманні діалогу конфліктного характеру, перейдемо до аналізу виявлених тактик ведення суперечки у діалозі-конфлікті.

Так, у діалозі, спрямованому на конфлікт, може реалізуватися такий вид незгоди на звинувачення, як застосування **опозиційних структур** (*opposition formats*, термін Х. Коттгоф [5:201]). Зазначений прийом полягає у використанні ресурсів репліки співрозмовника для побудови власного висловлювання, метою якого є спростування попереднього мовленнєвого утворення. Так, у наведеній нижче діалогічній єдності суперечного характеру спостерігаємо значну формальну спорідненість реплік:

"What are they planning to do with Sam?" – "Execute him." – "Execute, gas, exterminate, kill, call it what you want. But it's murder, Carmen. Legal murder. It's wrong, and I'm trying to stop it. It's a dirty business, and if I have to bend a few ethics, I don't care." – "It stinks." – "So does the gas chamber." (J.Grisham)

Як бачимо, організатор передостанньої репліки *"It stinks"*, Кармен, різко засуджує позицію іншого співрозмовника, Адама. Останній коректує висловлювання Кармен, виражаючи згоду часткою *so*, але застосовуючи власний інформаційний блок, що не збігається зі спрямованістю висловлювання Кармен. Комунікант Адам, вживаючи граматичну структуру *So does ...*, імпліцитно погоджується з думкою співрозмовника (*It (bending ethics) stinks*), але змінює предмет, з яким пов'язаний присудок. Саме така специфічна форма незгоди — перетворення мовленнєвого внеску співрозмовника на його абсолютну за змістом протилежність — і є опозиційною структурою. У такий структурі підсилюється значення заперечення; для неї характерний високий ступінь емоційності та особистої зацікавленості. Очевидно, що у наведеному вище прикладі обидва співрозмовники знаходяться на антагоністичних позиціях; але, будуючи власне висловлювання, кожен з них використовує висловлювання іншого. Використання парадигми попереднього висловлювання для того, щоб сфокусувати увагу на пункті непогодження з ним, є типовим для опозиційних структур. Опозиційні структури завжди прикріплюються до стимульного мовленнєвого утворення, перетворюючи його провідну ідею на повну протилежність тому, що мав на увазі мовець. Формулювання опонентів застосовуються, але інтерпретуються як протилежні за значенням. Опозиційні структури демонструють, що діалогічні стратегії починаються з оптимальної інтерпретації слухачем попередньої репліки і включають його (слухача) усвідомлення стратегічного потенціалу цієї репліки. Під час розгортання аргументативного діалогу його учасники демонструють "стратегічне слухання".

Іншим видом емпатичного заперечення у суперечці є **завищена згода** як крок до подальшої незгоди (*upgraded agreement* — термін Х. Коттгоф [5:203]):

LIZA: ...So glad to see you again, Colonel Pickering. [He rises hastily; and they shake hands.] Quite chilly this morning, isn't it?... HIGGINS: Don't you dare try this game on me. I taught it to you; and it doesn't take me in. Get up and come home; and don't be a fool. ... Mrs HIGGINS: Very nicely put indeed, Henry. No woman could resist such an invitation. (B.Shaw)

У наведеному контексті конфліктного характеру остання репліка *very nicely put indeed*, хоч лексично є реплікою підтвердження, однак функціонує як складова заперечення, несхвалення. В аргументативних єдностях чергуються згода та незгода; але для того, щоб розрізнити ці явища, потрібно дещо більше, ніж просто знання лексики. Як відомо, конфліктуючі сторони іноді вживають завищену згоду (*wonderful!* або *oh, sure!*), але ми не сприймаємо це як погодження з поглядами опонента — навпаки. У контексті конфліктного характеру, чим більш завищеною є згода, тим рішучіше вона інтерпретується як крок до опозиції. Щодо контексту підтримуючого характеру, то в його межах рішуча згода так і інтерпретується:

"Can we get it right away?" she asked, meaning the room. "Certainly," – cried Lola. They went to look at it. ...She paid half of the six dollars with her friend. (Th.Dreiser)

Явищем, спорідненим із завищеною згодою, є **безсумнівна згода**. Як свідчить аналіз ілюстративного матеріалу, згода без вагань в аргументативному контексті є, як правило, кроком до незгоди. Чим більш неохоче висловлюється згода під час суперечки, тим ймовірніша її трансформація в поступку; і навпаки:

"I hope you're not going to be difficult, Sam."...– "Difficult?" – Sam asked. – "Why would I be difficult? I intend to cooperate fully with the state while it goes about its business of killing me. I'm a good patriot. I would vote and pay taxes if I could. I'm proud to be an American ... and at this moment I'm still very much in love with my precious state, even though it plans to gas me. I'm a model prisoner, George. No problems out of me." Packer was thoroughly enjoying this as he waited at the end of the tier. ... "I'll be back," – Nugent shouted angrily at Sam. (J.Grisham)

Відношення, в яких знаходяться комуніканти (Сем – в'язень, засуджений до смертної кари через газову камеру, та Джордж Наджент – його наглядач), зумовлюють протікання наведеного діалогу як орієнтованого на конфлікт. У такому контексті безсумнівна згода у репліці комуніканта С (Сема) реалізує значення ще сильнішої незгоди, ніж очікував комунікант Д (Джордж). Перевищення комунікантом С сподівань комуніканта Д доводить і реакція стороннього спостерігача Пакера (*"was thoroughly enjoying this"*), і лють Наджента під час виголошення ним заключної репліки (*"shouted angrily"*). Таким чином, безсумнівна та несподівана згода може вживатися в конфліктному середовищі для вираження значення посиленого, емпатичного заперечення; і такий висновок знаходиться в певній розбіжності з дослідженнями деяких вчених (напр., А. Померанц [4:57-102]).

Як зазначалося вище, бажаність певної реакції формує контекст. Що є бажаною реакцією у комунікативній ситуації 'звинувачення — виправдання'? За метою діалог 'звинувачення — виправдання' носить конфліктний характер, оскільки учасники діалогу переслідують протилежні цілі: звинувачувач намагається описати відомі йому події, які компрометують співрозмовника, і встановити істинність цих даних; метою звинувачуваного є надати іншій стороні необхідну їй інформацію і при цьому не зашкодити власним інтересам.

Використання судових термінів для назви учасників діалогу і для назви самого діалогу нашою думкою дослідити перебіг діалогу 'звинувачення — виправдання' у природному для нього контексті судової взаємодії. У такому контексті очікуваною, а тому бажаною реакцією на звинувачення є непогодження, або виправдання (це доводять і дослідження М. Аткинсона й П. Дру, [5:195]). Якщо звинувачений не захищається, це означає, що він або вона визнає усі перелічені провини. Розглянемо уривок із записаного на плівку й розшифрованого фрагменту судового засідання, наведеного М. Комтер [6: 173]:

(3) Judge: Did you see blood?

Defendant: No. I can't remember.

J: Hm. Others did see it. You didn't.

D (quietly): No.

J: She fell to the ground, you saw that, did you hear her uh say something, groan that's what someone said.

D: No. When when she as she fell, I hit her another time.

J: Again full in her face. And you know, it is said, and that is said by that boy on your backseat, that when she was lying on the ground, you kicked her in the face.

D: I cannot remember that — that that at all.

У даній діалогічній єдності усе виглядає так, ніби звинувачений демонструє значне бажання співпрацювати. Він визнає, що ще раз вдарив жертву, коли вона впала, однак його пам'ять не дозволяє йому визнати нічого іншого. Саме тому у наведеному діалозі відсутні усі ознаки конфліктності: немає ні незакінчених реплік, ні прагматично транспонованих типів речень, ні надмірної кількості оцінної лексики.

Такі ж риси характеризують і наступний фрагмент судового слухання справи, у якій підсудний звинувачується у тому, що вихоплював сумки у жінок похилого віку [6: 177]:

(4) Judge: I actually want to know from you first what you think of that now. That you do such things.

Defendant: Yeehs uh yes uh yes I think it's rather bad (actually) but uh I was let's say so desperate, and and yes I was addicted and had uh only one aim and that was uh I must (have) something to use uh in whatever way.

Неконфліктність — не єдина спільна риса діалогічних єдностей (3) і (4). Підсудні в обох фрагментах, не маючи підстав і можливостей повністю спростувати звинувачення, намагаються виправдати свої незаконні дії і зняти з себе частину звинувачень. Законодавство визнає дві обставини, за яких неправомірні дії особи не вважаються злочином:

- стан несамовитості, коли особа не здатна відповідати за свої вчинки, дії, контролювати їх;
- виняткові обставини, за яких скоєне порушення продиктоване необхідністю захистити власне або чуже життя чи власність і вважається правомірною поведінкою.

Саме цих два положення використовуються і підсудними, і звинуваченими взагалі, щоб виконати подвійне завдання, яке виникає перед ними у ситуації 'звинувачення — виправдання': надати інформацію, необхідну іншій стороні, й одночасно не зашкодити власним інтересам. Дослідження показують, що умови, які виключають кримінальну відповідальність, породжують два види стратегій захисту з метою зменшити власну провину або уникнути відповідальності за її скоєння. Такими ж стратегіями користуються звинувачені у ситуації 'звинувачення — виправдання' на побутовому рівні. Розглянемо деякі формули захисної реакції у такій комунікативній ситуації.

Альтернативні описи (термін М. Комтер [6:174]) є одним з основних проявів реакції непогодження зі звинуваченням, який полягає у перефразуванні звинувачуванням слів звинувачувача:

The great man's suspicion was soon confirmed. Burke was seeing Roberta West regularly '...with so many detectives running around in the case, you could hardly keep your meetings with Roberta West a secret.' 'It's no secret, old chap! I just don't like making a display of my personal life.' (E. Queen)

Термін, використаний комунікантом 1 ('to keep the meetings a secret'), містить деякий іронічно-негативний відтінок (можливо, у зв'язку з критикою поведінки адресата). Комунікант 2 (звинувачуваний) пропонує власну, дещо відмінну версію ('I just don't like making a display of my personal life'), яка висвітлює події під дещо іншим кутом зору. Таким чином, відповідач захищає себе від версії звинувачувача (яка може виявитися більш шкідливою для відповідача), уникаючи її прямого заперечення. Характерною рисою альтернативних описів є використання термінів *just* або *simply*, функцією яких є трактування подій як дечого нормального чи звичайного. Так, у формулюванні комуніканта, 1 дії адресата можуть розглядатися як навмисне приховування від співрозмовника певної особистої інформації. Комунікант 2 перефразовує репліку мовця та описує свою діяльність як природний хід подій. Альтернативні описи, і особливо ті з них, які вживаються з *just* та *only*, пропонують власну, менш негативну інтерпретацію потенційно небезпечних імплікацій репліки звинувачувача.

Ще однією захисною стратегією, притаманною комунікативній ситуації звинувачення — виправдання, є **зникнення агентивності** (*the disappearance of agency*, за М. Комтер; [6:174-175]), яка полягає у заниженні звинувачуванням власної активної участі в подіях, що обговорюються:

'Our information is that you and Armando were having an affair behind Mrs Armando's back.' ... 'I ... I don't know, really, how I got into it. It just seemed to happen.' (E. Queen)

Наведений приклад ілюструє засіб, використовуючи який, звинувачуваний намагається уникнути відповідальності за свої дії, одночасно погоджуючись зі звинуваченням. У власній інтерпретації подій, що сталися, звинувачуваний відводить собі роль лише стороннього спостерігача; реальність подій при цьому не заперечується, але активна участь звинувачуваного старанно маскується.

Отже, контексту, орієнтованому на конфлікт (суперечці, звинуваченню і т. д.), притаманні власні стратегії комунікативного захисту: опозиційні структури, завищена згода, безсумнівна згода, альтернативні описи, стратегія "зникнення агентивності". В основі таких стратегій лежить, по-перше, активне використання комунікати-

вного внеску співрозмовника; а по-друге, намагання нейтралізувати найнебезпечніші елементи стимульного висловлювання на фоні експліцитного погодження з реплікою співрозмовника в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Baer Eu. The pragmatics of cognitive frames: a case study // Вісник Українського товариства дослідження англійської мови. — 2000. — №1. — С.10-23.
2. Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения. — Калининск.гос.ун-т, 1980. — 51с.
3. Аристов С.А., Сусов И.П. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс // www.tol.twersu.ru.
4. Pomerantz A. Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/ dispreferred turn shapes // Structures of social action. — Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1984. — P.57-102.
5. Kotthoff H. Disagreement and concession in disputes: On the context sensitivity of preference structures // Language in Society. — 1993. — №22. — P.193-216.
6. Komter M.L. Accusations and defences in courtroom interaction // Discourse and Society. — 1994. — Vol. 5(2). — P.165-187.

Матеріал надійшов до редакції 23.12.02 р.

Рудик И.Н. Диалог-конфликт: стратегии развития и защиты.

В статье рассмотрены особенности вербального взаимодействия конфликтного характера, выявлены его основные лексические свойства и тактики конфликтного взаимодействия. Выделены стратегии взаимодействия коммуникантов в ситуации 'обвинение — оправдание' во время судебных процессов и в ежедневном общении.

Rudyk I.M. Disputes: the Strategies of Contradiction and Defence.

The paper examines the management of argumentative sequences, their basic lexical characteristics and tactics of contradiction. Strategies of interlocutors' interaction in both courtroom and everyday situations 'accusation — defence' are distinguished.